

הרב יואל פרידמן

ביכורים בשנה השביעית

ראשי פרקים

א. ביכורים בשביעית

1. מקורות תנאים ואמוראים
2. ר' נתן אב השיבה
3. רש"י

ב. חלות הביכורים קודמת לקדושת שביעית

1. חלות קדושת הביכורים
 2. חלות קדושת הביכורים — שיטת הרמב"ם
 3. זמן חלות הביכורים וזמן חלות קדושת שביעית
 4. ביכור הפרי כשלב המחייב בביכורים
- ג. בעלות על הקרקע ועל הפירות
1. בעלות על הקרקע
 2. בעלות על הפירות
- ד. ספיחי שביעית

א. ביכורים בשביעית

1. מקורות תנאים ואמוראים

בדברי תנאים ואמוראים לא מצינו דיון מפורש בשאלה, אם יש חובה להביא ביכורים בשנה השביעית. עם זאת, ממספר מקורות ניתן ללמוד על חובת ביכורים בשביעית, אם כי לא במפורש אלא רק במשתמע.

במשנה ביכורים ב, ד, מפורטים הבדלי דינים בין ביכורים לבין תרומה ומעשר שני. כגון: חיוב ביכורים במחובר, עושה אדם כל שדהו ביכורים, אחריות, חיוב קרבן, שיר, תנופה ולינה. לא נאמר במשנה שם שחייבים

הרב יואל פרידמן

בביכורים גם בשנה השביעית, לעומת תרומה ומעשר שפטורים,¹ ומכאן הוכיח בהגהות תפארת יעקב (ביכורים ב, ד) שאין ביכורים בשביעית. בתוספתא ביכורים א, ו:

חומר בתרומה שאין במעשר שני ובמעשר שני שאין בתרומה שהתרומה אין ניטלת אלא מן המוקף... ונוהגת בכל הפירות מה שאין כן בבכורין ונוהגת בשאר שנים מה שאין כן במעשר שני...

בתחילה מביאה התוספתא הבדלים בין תרומה לבין מעשר שני, ובהמשכה כותבת: "ונוהגת (בתרומה) בכל הפירות מה שאין כן בביכורים. ונוהגת בשאר שנים (בתרומה) מה שאין כן במעשר" (=שנוהגת רק בשנים א, ב, ד, ה). אין בתוספתא זו כל התייחסות לשאלת חובת ביכורים בשנה השביעית. אך הר"ש ליברמן, בביאורו הארוך לתוספתא כפשוטה (זרעים, חלק ב עמ' 831) מצין שהנוסח לעיל הוא על פי כת"י וינה, אך בנוסח כת"י ערפורט: "חומר בתרומה שאין במעשר שני ובמעשר שני **וביכורים** שאין בתרומה...". ובהמשך נאמר: "...וביכורים נוהגת בשאר השנים". מעל האות ו' של המילה "וביכורים", ישנן נקודות לסימן מחיקה, וצ"ל נוהג' דהיינו ונוהגים, ואזי הנוסח הוא: "ביכורים נוהג' בשאר השנים". יתכן אם כן, שישנה ראייה מהתוספתא שאין חיוב ביכורים בשנה השביעית.

הרב מנחם מנדל כשר, הביא ראייה מדברי הירושלמי פאה ז, ה הדין בדברי ב"ש במשנה פאה ז, ו שכרם רבעי בשביעית — אין לו חומש ואין לו ביעור. אך משתמע שבעיקרון יש כרם רבעי בשביעית, וממשיך הירושלמי: "מעתה אל יהי לו קדושה וקדשתו מאיליו למדו **קודש הילולים** הרי הוא כקודש שקורין עליו...".²

1. עי' מכילתא משפטים פ' כ ד"ה ויתרם; שו"ע יו"ד ס' שלא סעיל יט, וביאור הגר"א שם ס"ק נו.
2. הרמ"מ כשר, תורה שלמה, שמות כג, יט, אות רס, מביא ראייה זו משם ס' גור אריה יהודה ס' ה אות ו.

ביכורים בשנה השביעית

יש שפירשו שהירושלמי משווה בין נטע רבעי לבין הביכורים, ומכאן שיש חיוב ביכורים בשביעית.³ אלא שמצות הביכורים אינה מוזכרת בפירוש בירושלמי.⁴

2. ר' נתן אב הישיבה

ר' נתן אב הישיבה בפירושו בתחילת מסכת מעשר ראשון,⁵ פותח בהקדמה העוסקת במתנות כהונה, שם הוא מציין את הביכורים, קרבן העומר מן השעורה, שתי הלחם מן החיטה, ופאה. ובהמשך הוא כותב:

ואחרי שקוצרין ומביאין הזרע לגרנות נקרא **טבל** עד שיפרישו ממנו **מתנות** הכהנים והלווים. הראשונה התרומה לכהנים, והיא אחד מחמישים, וזה נקרא תרומה גדולה; **ומתנות אלו נוהגות**

3. כן פירשו: רש"ס, מהר"א פולדא, רידב"ז, שדה יהושע לירושלמי שם, מהר"ם בן חביב, פני משה, ירושלים: מכון אור המזרח, תשנ"ד, ירושלמי זרעים (פאה שם), וכן אור שמח על הרמב"ם הל' מעשר שני ט, ב.

4. לא רק זאת, גם הקשר בין הביכורים להלל, אינו ברור, שכן הרש"ס ומהר"א פולדא מפרשים שקורין את ההלל בשעת הנפת הביכורים, והרידב"ז מפרש שמקרא ביכורים הוא הללו. ראה בענין זה אנצקלופדיה תלמודית כרך ט ערך הלל, הערה 194. אכן הריב"מ"ץ מעשר שני ה, ג, והר"ש פאה ז, ו מביאים את דברי הירושלמי: "למדו קודש הילולים..." אך מסבירים זאת בהקשר לנטע רבעי ואינם מזכירים כלל את הביכורים. הרב קלמן כהנא, "השביעית והביכורים", חקר ועיון, ירושלים: המכון לחקר החקלאות עפ"י התורה, תשמ"א, חלק ד, עמ' קמח, הערה יב, כותב שפירוש זה לקוח מהרשב"א (ב"ק סט ע"א, המיוחסות לרמב"ן סי' קנו), אך המעיין בדבריו יראה שאין הוא מזכיר את מצות הביכורים ומבאר את הירושלמי כריב"מ"ץ והר"ש.

5. הרב מרדכי יהודה ליב זק"ש, במבוא לפירוש ר' נתן הישיבה, ששה סדרי משנה, אל המקורות תשט"ו, ומאורות תשל"ג, מציין למחקרים הסבורים שר' נתן היה אב הישיבה בארץ ישראל בזמן ר' אביתר גאון בשנת ד' אלפים תתנ"ה (1095) ונפטר לפני ד' אלפים תתס"ב (1102). ר' נתן אב הישיבה היה מקביל ואולי קצת לפני רש"י (להלן) שנוולד בד' אלפים ת"ת (1040) ונפטר בד' אלפים תתס"ה (1105); ראה: אליעזר מאיר ליפשיץ, רש"י, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשל"ו, עמ' כא, קצה.

בכל שנה חוץ מהשביעית והיובל, אבל המעשרות – שונים הם, והם מעשר ראשון ומעשר שני ומעשר עני, ושנים מהם מתחלפים כמו שנבאר... הנשארם בשנה ראשונה ושניה – מעשר שני... ובשלישית מחלקין אותו בגידולין לעניים... ודין שנה ד' וה' כ-א' וב'... והשביעית אין חלק לשום אדם בה...".

המהדיר, הרב מרדכי יהודה לייב זק"ש, כותב: "ואף הביכורים בכלל שביכורים אינו נוהג בשביעית וביובל, ודלא כמו שכתב רש"י בשמות כג, יט" (שם הערה 8). לפיו, ר' נתן אב הישיבה סובר שאין הביכורים נוהגים בשביעית. אך לענ"ד נראה ברור שרבינו נתן אב הישיבה לא התכוון למתנות שמדובר עליהן בתחילה (ביכורים, קרבן העומר וכו') אלא רק לתרומות ומעשרות אליהם הוא התייחס בסוף דבריו. אלו הם מתנות שבלא הפרשה הרי הם טבל: "ואחרי שקוצרין... נקרא **טבל** עד שיפרישו ממנו **מתנות**" – ואלו המתנות "נוהגות בכל שנה חוץ מהשביעית והיובל", לעומת מעשר שני שנוהג בשנים א, ב, ד, ה ומעשר עני בשנים ג, ו. ראה לכך שהוא איננו מתייחס במשפט זה לכל המתנות שהוזכרו בתחילה, הוא מכך שביניהם נזכר גם העומר הקרב אף בשנה השביעית, כמבואר בגמ' בבבא מציעא קיח ע"א: "שומרי ספיחי שביעית נוטלין שכרן מתרומת הלשכה" (ועי' תוס' מנחות פד ע"א ד"ה שומרי). ומכאן שאין ללמוד דבר מדברי רב נתן באשר לחובת ביכורים בשביעית.

3. רש"י

רוב האחרונים העוסקים בסוגית ביכורים בשביעית, מציינים כמקור ראשוני, את דברי רש"י לשמות כג, יט:

ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלקיך לא תבשל גדי בחלב אמו – אף השביעית חייבת בבכורים, לכך נאמר אף כאן בכורי אדמתך. כיצד, אדם נכנס לתוך שדהו, ורואה תאנה שבכרה, כורך עליה גמי לסימן ומקדישה. ואין בכורים אלא משבעת המינין האמורין במקרא (דברים ה, ח) ארץ חטה ושעורה וגו'.

הרב אליהו מזרחי, הרא"מ (שמות שם), מצוין ש"בקצת נוסחאות אינו כתוב אלא ביכורי אדמתך: אדם נכנס לשדהו...". לפיו, משפט זה לא מופיע כלל ברש"י. המהר"ל מפראג (גור אריה שם) מתבטא ביותר חריפות:

ביכורים בשנה השביעית

בוודאי טעות סופר הוא, דאיך שייך דיהיה השביעית חייב
בביכורים שאיך קורא אני כאן ועתה הבאתי ראשית פרי
האדמה אשר נתת לי, דהא לא לו נתן, ואיך שייך שחייב
ביכורים".

וכ"כ ר' דוד ב"ר שמואל הלוי סגל, (בעל טורי זהב לשו"ע) בספרו דברי דוד,
שמות שם.⁶

מבחינה פרשנית אין שום צורך ואין שום הכרח לרבות שאף בשביעית
מביאים ביכורים, ולכן לא ברור מדוע נזקק רש"י לתוספת זו. בנוסף, אין
לדרשה זו מקור במדרשי הלכה, ולכן יש מקום לטענה שאכן טעות סופר יש
כאן. הרא"מ מסביר מה מקורה של טעות זו. בכל הפרשה רש"י לומד סמיכות
לפרשת השמיטה: בהקשר לפסוק "וביום השביעי תשבות" (שמות כג, יב), כתב
רש"י:

וביום השביעי תשבת — אף בשנה השביעית לא תעקר שבת
בראשית ממקומה, שלא תאמר הואיל וכל השנה קרויה שבת, לא
תנהג בה שבת בראשית.

וכן בהקשר לפסוק "שלוש פעמים בשנה" (שמות כג, יז), מבאר רש"י:

שלוש פעמים — לפי שהענין מדבר בשביעית הוצרך לומר שלא
יסתרו רגלים ממקומן.

לכן היה מקום לומר שגם בפסוק העוסק בביכורים (שמות כג, יט), דרשו
שהביכורים אינם נידחין מפני השביעית. הרא"מ נוטה לדחות דרשה זו
מפירושו של רש"י. הוא מבחין בין שתי הדרשות הראשונות לבין דרשת

6. הרב זבולון זק"ש, "מצות ביכורים — האם נוהגת בשביעית", מוריה - קובץ השמיטה,
ירושלים תשס"א, עמ' שנה, מציע להגיה ברש"י ולהוסיף את המילה "יכול": "יכול אף
השביעית חייבת בביכורים? לכך נאמר אף כאן בכורי אדמתך", ולפי"ז לדעת רש"י אין
השביעית חייבת בביכורים. אלא שאין זה מסתבר, כי בעיית הביכורים בשביעית אינה
נובעת מכך שאין בעלות על הקרקע אלא שאין בעלות על הפירות (ראה להלן פרק ג);
ולפי פרשנותו - מהפסוק "ביכורי אדמתך" נלמד שאין ביכורים בשביעית כי אינה
אדמתו, וזה אינו נכון כאמור לעיל.

הרב יואל פרידמן

הביכורים בשביעית. מקור הדרשה המקשרת בין "וביום השביעית תשבות" לבין השביעית, הוא במכילתא, והדרשה על הפסוק "שלוש פעמים בשנה..." נובעת מהסמיכות לפרשת השביעית, אך דרשתנו אינה סמוכה לפרשת השביעית וגם אינה נראית במכילתא.⁷

הרב ח"ד שעוועל, בהערתו לפירוש רש"י⁸ שבדפוס ראשון של רש"י לאחר ציון ד"ה "ראשית בכורי אדמתך" יש נקודה על התיבה "אף" שבתחילת המשפט, ונקודה על התיבה "אף" שבסוף המשפט. ומוסיף המהדיר: "כאילו נאמר ש"כאן" מתחיל הדיבור בכורי אדמתך; ויש טעם להערה זו, כי המזרחי וגור אריה ודברי דוד — כולם כתבו שזו טעות סופר...".⁹

בהנחה שדברי רש"י בפירושו לשמות כג, יט נאמרו על ידו, אזי הם סותרים לפירושו בגמ' יבמות עג ע"ב:

אמר רב אשי: מרישא נמי שמעת מינה דתנא ושייר, מדלא קתני ונוהגין בשאר שני שבוע ואין להם פדיון מה שאין כן במעשר, שמע מינה.

רב אשי מוכיח מהרישא של המשנה ביכורים שתנא ושייר, וראייתו: "מדלא קתני ונוהגין בשאר שני שבוע ואין להם פדיון מה שאין כן במעשר". מפרש

7. במכילתא לפסוק זה נדרשה דרשה אחרת: "ולקחת מראשית כל פרי..." לרבות את המשקין". דרשה זו סותרת את האמור במשנה בתרומות יא, ג, שאין מביאים ביכורים מן המשקים, וכן פסק הרמב"ם בהלכות בכורים ב, ד.

8. הרח"ד שעוועל, רש"י פירושי התורה, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשמ"ח, עמ' רסד-רסה, הערה 220.

9. על דבריו יש להעיר שדפוס ראשון של רש"י — רג"ו די קלבריאה, הוא משנת רל"ה (1475) כמובא בצילום השער של דפוס ראשון בספר רש"י פירושי התורה עמ' 16. אך בתשובת התשב"ץ ח"ב סי' קמז, מביא את פירוש רש"י, כפי שנמצא אצלנו בדפוסים: "ולענין בכורים רש"י ז"ל כ' בפ' אם כסף תלוה שהיו מביאין אותם בשנת השמטה וכיון שהיו מביאים היו קורין ג"כ...". התשב"ץ, ר' שמעון בן צמח דוראן, נולד בספרד ב 1361 ונפטר באלג'יר ב 1444. ועי' שו"ת התשב"ץ, מכון ירושלים תשנ"ה, מבוא, עמ' 20 והערות 2, 3. נמצאה א"כ עדות לפירושו זה של רש"י מכת"י לפני הוצאתו הראשונה של הפירוש בדפוס.

ביכורים בשנה השביעית

רש"י: "ונוהגין — תרומה וביכורים בשאר שני שבוע בכל שנות השמיטה אבל מעשר שני אין נוהג בג' ובו'".

מוכח מדברי רש"י (יבמות שם) שאין ביכורים בשביעית. וכך כתב שם גם הרב מנחם המאירי: "וטעונו נטילת ידים (התרומה והביכורים עי' ביכורים שם מ"א)... ונוהגין בכל שנה ושנה חוץ משנת השמיטה שאין אדם זורע בה..."¹⁰.
אין בידניו מקור ברור העונה בצורה ישירה לשאלה אם יש חובה להביא ביכורים בשביעית.

ב. חלות הביכורים קודמת לקדושת שביעית

1. חלות קדושת הביכורים

במנחת חינוך במצוה צא, דן על חובת הביכורים בשביעית, ומציב שתי בעיות מרכזיות:

א. חובת הביכורים חלה על פירותיו של אדם, אך בשביעית הפירות הם הפקר.

ב. בגמ' בבכורות יב ע"ב מבואר שאילולא פסוק מפורש, עיסה של השנה השביעית פטורה מן החלה, שכן אם היא נטמאת חייבת היא בשרפה, ואסור לשרוף עיסת שביעית, וא"כ הוא הדין לגבי ביכורים!

כך נאמר בגמ' בבכורות שם:

ואמר רב חסדא: בהמת שביעית — פטורה מן הבכורה וחייבת במתנות. פטורה מן הבכורה — לאכלה אמר רחמנא ולא לשריפה... מיתבי האוכל מעיסת שביעית עד שלא הורמה חלתה — חייב מיתה ואמאי? כיון דאילו מטמיא בת שריפה היא, לאכלה אמר רחמנא ולא לשריפה! שאני הכא דכתיב לדורותיכם. תנ"ה: מנין לאוכל מעיסת שביעית עד שלא הורמה חלתה שחייב

10. ועי' גם בצפנת פענח הל' מתנות עניים ב, ט עמ' 70 כתב שאין ביכורים בשביעית והביא לכך כמה ראיות. וע"ע בתוספתא כפשוטה שם מה שהקשה.

הרב יואל פרידמן

מיתה — שנאמר לדורותיכם. ולגמר מינה! התם — עיקר לאכילה,
הכא — עיקר לשריפה.

כאמור ביכורים בשביעית עלולים להיטמא ולהישרף, ולכן לא יתחייבו כלל
בביכורים!?

המנחת חינוך דוחה ראיה זו, כי ממסקנת הגמ' נראה שמבחינים בין בכור
שעיקרו לשרפה ולכן פטור בשביעית, לבין חלה שאין עיקרה לשריפה, ולכן
חייב גם בלי הפסוק "לדורותיכם". אמנם המנחת חינוך מציין שייתכן שחלה
חמורה יותר כי היא טובלת, ולכן חייבת בשביעית, לעומת ביכורים שפטור.

הרב צבי פסח פראנק, שו"ת הר צבי, זרעים חלק ב סי' מה, וכן הגרי"ב ז'ולטי,
משנת יעב"ץ על הלכות שמטיה ויובל, הל' ביכורים ב, א מיישבים את שתי
השאלות בנושא הביכורים בשביעית בחדא מחתא. לדעתם חלות הביכורים
קודמת לחלות קדושת שביעית וכן להפקר. כיוון שכן בעת הפרשת הביכורים
עדיין אין הפירות הפקר וממילא הם בכלל פירותיו של בעלים. בזה גם שונים
הביכורים מעיסת שביעית, כי זו האחרונה הרי היא כבר עיסת שביעית ואין
אנו רוצים להטיל עליה את חובת הפרשת חלה שמא תיטמא ותישרף. לעומת
זאת, בעת חלות קדושת שביעית, כבר חלה על הפירות חובת הביכורים — אין
אפשרות למנוע את חלות הביכורים בגלל קדושת שביעית.

כאמור נקודת המוצא של האחרונים שהזכרנו לעיל, שהביכורים חלים לפני
ההפקר ולפני קדושת שביעית. נאמר במשנה בביכורים ג, א:

כיצד מפרישין הבכורים? יורד אדם בתוך שדהו ורואה תאנה
שבכרה אשכול שביכר רמון שביכר, קושרו בגמי ואומר: הרי אלו
בכורים. ורבי שמעון אומר: אף על פי כן חוזר וקורא אותם
בכורים מאחר שיתלשו מן הקרקע.

הרב עובדיה מברטנורא, בד"ה כיצד מביא את דרשת הירושלמי (ביכורים פ"ג
ה"א): "מה טעמא דרבנן? ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה. בשעת
הבאה — פרי, אף (צ"ל "הא" לגי' הרש"ס והגר"א) בשעת הפרשה אפ"ל בוסר

ביכורים בשנה השביעית

אפי' פגים...", ולפי"ז כונת המשנה שאדם יורד לשדהו וקורא ביכורים לפני היות הפרי, כאשר הוא בוסר או פגין.¹¹

הרב יו"ט ליפמאן הלוי העליר, בתוס' יום טוב ד"ה שבכרה¹² מבין בדברי רע"ב, שאמנם אין צריך שהפרי יהיה בשל, אך צריך עכ"פ שיהיה בוסר. התו"ט חולק וסובר שאין צריך שיהיה בוסר, אלא אפילו הוא סמדר – קורא עליו שם ביכורים. והסיבה שהירושלמי נקט בלשון בוסר לאפוקי עונת המעשר. לדעתו כיוון שקיי"ל כרבנן דר' יוסי (משנה ערלה א, ז; קדושין נד ע"ב) שהסמדר אינו פרי, אך הבוסר הריהו פרי (עי' ברכות לו ע"ב), באה המשנה ללמדנו שבשעת הפרשה אינו צריך שיהיה פרי – כלשון הירושלמי: "בשעת הבאה – פרי – הא בשעת הפרשה – אפי' בוסר אפי' פגים".

על התו"ט קשה מדברי הגמ' בברכות (שם) בה מבואר שרבנן מודים לר' יוסי שהסמדר נחשב פרי, ולפי"ז נצטרך לומר שאפשר לקרוא שם ביכורים אף לפני הסמדר. ובאמת לדעת הגר"א בפירושו לירושלמי, מסתפק בכך הירושלמי (ביכורים שם): "ר' זעירא בעי: ביכורי יחור מהו שיתירו חנטו... "

11. הרש"ס פירש שהפירות החלו להבשיל. וצ"ע. כדרכו פירשו גם חנוך אלבק והרב פנחס קהתי. וראה אליעזר בן יהודה הלשון העברית, תל אביב הוצאת לעם, עמ' 541. שמפרש את המילה "ביכור": "ביאת דבר מוקדם" ונמשך מהמילה "בכור" (ילד ראשון). אמנם במילה "ביכורה" מפרש: "הפרי הראשון שבשל ונעשה ראוי לאכילה", ומביא את הפסוק ישעיהו כח, ד: "כביכורה בטרם קיץ אשר יראה הראה אותה בעודה בכפו יבלענה", ופירש רש"י: "כבישולה של תאנת ציץ נובל". ובערך "ביכורים" פירש בן יהודה: "בישול התבואה והפירות" וכראיה הביא את הפסוק במדבר יג, כ: "והימים ימי ביכורי ענבים" ומפרש רש"י: "ימים שהענבים מתבשלים בביכור". וכן בשמות לד, יח מפרש רש"י: "למועד חודש האביב: חודש הביכור שהתבואה מבכרת בבישולה". וכן בערך "בכר" שם עמ' 542, פירש בן יהודה כהוראה ראשונה: "הביא פרי, ילד בפעם הראשונה בעת מוקדמת", וכהוראה שניה פירש: "גמל, בשל, ונעשה ראוי לאכילה בעת מוקדמת". וכדוגמה לכך הביא את משנתנו: "יורד אדם בתוך שדהו ורואה תאנה שבכרה..." אך לאור דרשת חז"ל שמדובר בשלב מוקדם בגידול הפרי, עוד לפני שהוא מוגדר כפרי, יש לפרש כהוראה הראשונה דהיינו הפירות הראשונים של המטע. וראה להלן הערה 14.

12. עי' תו"ט מעשר שני ה, ה ד"ה ובין.

הרב יואל פרידמן

והספק הוא, אם קריאת שם ביכורים על פירות שבכרו על ענף של עץ פרי, מועילה אף לפירות מאותו ענף שרק חנטו – אם לאו. לפי זה ייתכן שחלות הביכורים היא בעת החנטה.

לכאורה יש לבאר את המאמר "ואפילו בוסר ואפילו פגין" – מן הקל אל הכבד, דהיינו שאין מועילה קריאת שם ביכורים רק על הבוסר אלא אפילו על הפגין, שמציינים שלב מוקדם יותר בהיווצרות הפרי. הוכחה לכך הפסוק (שיר השירים ב, יג): "הַתְּאֲנָה חֲנֻטָּה פְּגִיָּה וְהַגְּפָנִים סִמְדָּר נִתְּנוּ רֵיחַ קוֹמֵי לָדָּר רְעִיתִי יִפְתִּי וְלִכְּי לָדָּר" – הפגין הם בשלב החנטה של הפרי. מאידך, מהאבן עזרא משמע שהתאנה חנטה פגיה מקביל לשלב מאוחר בהתפתחות הפרי: "חנטה – המתיקה... פגיה – הוא הפרי טרם שיתבשל וכן הוא בלשון ישמעאל"¹³. לדעתו, נראה שהחנטה היא שלב מאוחר קרוב להבשלה, ולכן גם הפגין הם לפני הבשלת הפרי. וכן נראה לכאורה מהמדרש בילקוט שמעוני דברים רמז תתקלח:

אלא אדם יורד לתוך שדהו רואה אשכול שבכר תאנה שבכרה
רמון שבכר מניחו בסל [והולך לירושלים ובא] ועומד באמצע
(השדה) [העזרה] ומבקש רחמים עליו ועל ישראל ועל הארץ...

מדברי המדרש נראה שתאנה שבכרה משמעותה שהגיע לשלב של הבשלה, שכן מניחה בסל ומביאה לירושלים, ואילו לפי המשנה נאמר רק שמניח עליה גמי ומשאירה על העץ להמשך התפתחותה. אלא שיש לדחות שהמושג "בכר" משמעותו שהם הפירות הראשונים שצצים על העץ,¹⁴ אלא שרבנן למדו מהנאמר "ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי" שרק בשעת הבאה צריך שיהא פרי, אבל ברור גם לדעתם שאפשר לראות ולהפריש תאנה שבכרה בשעה

13. וכעין זה פירש רד"ק בספר השורשים שורש חנט ושורש פג, וכן במצודת ציון שיר השירים שם.

14. את השורש "בכר" מצאנו בירמיהו כד, ב: "הַדּוֹד אֶחָד תְּאֲנִים טְבוֹת מְאֹד פְּתֹאֲנֵי הַבְּרֹת וְהַדּוֹד אֶחָד תְּאֲנִים רְעוֹת מְאֹד אֲשֶׁר לֹא תֵאֶכְלֶנָּה מֵרַע"; מבאר הרד"ק שהתאנים הבכורות הן התאנים הראשונות שנמצאות על העץ בתחילת העונה, ולכן "הן נחמדות בעיני מוצאייהן". וע"ע: רד"ק להושע ט, י; משנה מעשרות ה, ג.

ביכורים בשנה השביעית

שהיא ראויה להבאה, וזהו שנאמר במדרש בילקוט שם שמניחו בסל ומביאו לירושלים.

אך מכמה מאמרים במשנה ובתוספתא עולה שהפגין הם שלב מקביל לבוסר ובכל מקרה לפני עונת המעשר. במשנה בעוקצין ג, ו: "הפגין והבוסר — ר"ע מטמא טומאת אוכלין. ר' יוחנן בן נורי אומר משיבואו לעונות המעשרות". בתוספתא בבא קמא ו, כא: "ר' שמעון בן יהודה אומר משם ר' שמעון במה דברים אמורים בזמן שאכלה יחורי תאנים או שקטפה לולבי גפנים אבל אם אכלה פגין או בוסר רואין אותן כאילו הן פירות גמורין..." — משמע פגין מקביל לבוסר. בתוספתא שביעית ד, כ: "רבן שמעון בן גמליאל אומ' מהוצאת עליו עד הפגין חמשים יום מן הפגים ועד שיתין ונובלות חמשים יום ומשיתין ונובלות עד התאנים חמשים יום..." , כלומר שאם זמן גידול התאנה הוא מאה חמישים יום עד ההבשלה, אזי הפגין הם לאחר חמישים יום בלבד, דהיינו בתחילת גידול הפרי.

על הפסוק: "וְעֵתָהּ הִנֵּה הַבֹּאֲתִי אֶת רֵאשִׁית פְּרֵי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לִּי ה'..." (דברים כו, י) נדרש בספרי (דברים פיסקא שא):

ועתה, מיד. הנה, בשמחה. הבאתי, משלי. את ראשית (כל) פרי האדמה, מיכן אמרו יורד אדם לתוך שדהו ורואה תאנה שבכרה אשכול שבכר רימון שבכר קושרים אותו בגמי ואומר הרי אלו בכורים.

איך נלמד דין קושר גמי על הפרי בתחילת הגידול, מ"ראשית פרי האדמה". המלבי"ם לדברים כו, יא מסביר שממשמעות הפסוק ראשית פרי האדמה, יש ללמוד שצריך להפריש את הפרי שהבשיל בראשונה, וא"כ שואל המלבי"ם "ומאין מכירה אחרי כן? וזהו מה שנאמר בספרי מיכן אמרו יורד אדם... קושרים אותו בגמי וכו'". לאור דברי המלבי"ם מבוארים דברי רש"י, שכן הוא מפרש את הפסוק (שמות כג, יט) "ראשית בכורי אדמתך": "כיצד? אדם נכנס לתוך שדהו ראה תאנה שבכרה כורך עליה גמי...". מדוע נזקק רש"י לפרש מהי הדרך שקוראים שם לביכורים, ובמה זה קשור לפרשנות הפסוק "בכורי אדמתך"? לכן יש לפרש שהמילה "כיצד" בדברי רש"י אינה מתפרשת כדברי המשנה "כיצד מפרשינו?" אלא כיוון שמפריש את הביכורים, איך יידע בשעת

הרב יואל פרידמן

ההבשלה, כאשר קוטף את הפירות מהעץ, אלו פירות הן הביכורים שחנטו בתחילה, והתשובה: "כורך עליה גמי וכו" ¹⁵.
לאור הנ"ל נראה שזמן חלות הביכורים היא כאשר הפרי מגיע לשלב של סמדר או בוסר, ¹⁶ ואולי בשלב החנטה.

2. חלות קדושת הביכורים – שיטת הרמב"ם

מדברי הרמב"ם בהל' ביכורים ב, יט משמע שחלות הביכורים הוא בשלב מאוחר יותר:

כיצד מפרישין הבכורים? יורד אדם לתוך שדהו ורואה תאנה שבכרה אשכול ענבים שבכרו רמון שבכר קושרן בגמי ואומר הרי אלו בכורים והם נעשים בכורים במחובר משקרא להן שם, **ואע"פ שעדיין לא בשלו כל צרכן** ומשיגמרו ויתלשם מן הקרקע אינו צריך לחזור ולקרות להם שם, לא הפרישן במחובר ולא קרא להם שם ותלשם ה"ז מפרישם אחר שנתלשו...

לדעת הרמב"ם קושרים גמי על הפרי "ואע"פ שעדיין לא בשלו כל צרכן", משמע שמדובר בשלב מאוחר בהתפתחות הפרי, לפני הבשלתו.

15. בחידושי הגרי"ז, תמורה ד ע"א ד"ה בגמ' משום, מציין לקושיית המשל"מ הל' ביכורים ב, יט, מדוע למד רש"י ש"כורך עליה גמי..." מהפס' "ראשית ביכורי..." ולא כירושלמי שלמד מהפסוק "ועתה הנה הבאתי" — שאין ההפרשה כהבאה; ומבאר הגרי"ז שרש"י מחדש שקריאת השם מועילה בהיות הפרי פגין או בוסר ואין צריך קריאת שם נוספת על תוספת הגידול. ומעניין שהגרי"ז מפרש לדעת הרמב"ם שר' שמעון חולק על חכמים רק בשאלה אם צריך שיהיה פרי, אך לא בשאלה אם מועילה קריאת שם על המחובר (משנה ביכורים ב, ד), וקצת משמע כן בפיה"מ (לרמב"ם ביכורים ג, א). אך עי' ר"ש ורא"ש (למשנה שם) שר' שמעון חולק על חכמים גם בנקודה זו; וכן משמע פשוט המשנה: "ורש"א אעפ"כ חוזר וקורא אותם בכורים מאחר שיתלשו מן הקרקע". וע"ע חדושים וביאורים לגר"ח גריינימן, ביכורים סי' ג ס"ק ב ד"ה ברשב"א.
16. וכ"כ החזון איש שביעית סי' א ס"ק ג סד"ה והא.

ביכורים בשנה השביעית

מאיך יש להביא ראיה שזמן חלות הביכורים הוא בחנטה, מדברי הרמב"ם הל' ביכורים ב, ז:

אין מביאין בכורים לא מן החדש על הישן ולא מן הישן על החדש, כיצד לא יביא מפירות שחנטו קודם ט"ו בשבט על פירות שחנטו אחר ט"ו בו, אחד הנטוע ואחד העולה מאליו שנאמר בכורי כל אשר בארצם.

החנטה היא הקובעת את השנה בביכורים. ולכאורה שיטת הרמב"ם היא שאין החנטה קובעת את השנה אלא עונת המעשרות (עי' רמב"ם הל' מעשר שני א, ב; הל' שמיטה ויובל ד, ט) בניגוד לשיטת רוב הראשונים (רש"י ראש השנה יב ע"ב ד"ה מנא הני מילי; תוס' ר"ה שם ד"ה התבואה) – מדוע א"כ בהקשר לביכורים קובע הרמב"ם שהחנטה היא הקובעת את השנה?

במקום אחר¹⁷ הארכנו בנושא קביעת השנה במצוות התלויות בארץ, והבאנו את דברי הפני יהושע¹⁸ שמפרש לדעת הרמב"ם שהשלב הקובע את השנה הוא גם השלב שבו חל החיוב במעשר. וכיון שחובת הפרשה חלה כאשר הפירות ראויים למאכל דהיינו עונת המעשר – זהו גם השלב שקובע את השנה של הפרי.¹⁹ לפי"ז יש לומר שבאמת לדעת הרמב"ם שונה דין ביכורים ממעשרות ושביעית, שכן הביכורים חלים בשעה שעדיין אינם פרי, ולכן תלה הרמב"ם את קביעת שנת הביכורים בחנטה. לעומת זאת חיוב מעשר ושביעית חל מאוחר יותר, ולכן תלה הרמב"ם את קביעת שנתם בעונת המעשר. וכ"כ המשנה ראשונה שביעית ה, א סד"ה שביעית: "ביכורים שאני דחיובא משעת הביכור מיד והיינו חנטה", וכ"כ מקדש דוד (סי' ס ד"ה הנה בפ"ב).

17. ראה: "ראש השנה לאילנות בשביעית", התורה והארץ, כפר דרום תשס"א, חלק ו עמ' 174-164.

18. ר"ה יב ע"ב ד"ה תנו, יג ע"ב ד"ה אמר, טו ע"ב ד"ה כגון, קדושין סב ע"ב ד"ה אמר רבה.

19. עי' במאמרים של הרה"ג יעקב אריאל שליט"א, "מהי חנטה", התורה והארץ, כפר דרום תשמ"ט, חלק א עמ' 37-56; הנ"ל, באהלה של תורה, כפר דרום תשס"ב, חלק ד עמ' 283-304; הרב יהודה הלוי עמיחי, "חנטה ועונת המעשרות במצוות התלויות בארץ", התורה והארץ, כפר דרום תשס"א, חלק ו עמ' 149-163.

הרב יו"ט ליפמן הכהן ממיר, שו"ת מלבושי יו"ט קונט' חובת הקרקע סי' טו ד"ה אח"כ מצאתי, כותב שיטה אחרת, וזאת בעקבות המהרי"ק הל' מעשר שני א, ב ומבאר לדעת הרמב"ם שהמושג חנטה והמושג עונת המעשר הם היינו הך. לפי"ז מבאר מדוע נאמר בגמ' בר"ה יג ע"ב, טו ע"ב, שהחנטה היא הקובעת בפירות האילן, ואילו הרמב"ם כתב שעונת המעשר היא הקובעת. לשיטתו המינוח חנטה והמינוח עונת המעשר משמעותו אחד לא רק בדברי חז"ל אלא גם בלשון הרמב"ם עצמו, ולכן המלבושי יו"ט מרחיק לכת לומר **שגם בביכורים עונת המעשר קובעת** אף שהרמב"ם השתמש במינוח "חנטה". ואמנם המלבושי יו"ט אומר זאת בלשון זהירה "ולפי"ד **קרוב לומר** דלפי הרמב"ם...". ולפענ"ד קשה לקבל פירוש זה שכן לאחר שהרמב"ם הל' מעשר שני א, ב כותב שעונת המעשר קובעת את השנה בפירות האילן: "וכן פירות האילן שבאו לעונת המעשרות קודם חמשה עשר בשבט...", כותב בהלכה שלאחר מכן: "והחרובין אעפ"י **שחנטו** פירותיהן קודם חמשה עשר בשבט מתעשרין להבא **הואיל ומעשרותיהן מדברי סופרין**".

בוודאי כוונת הרמב"ם לומר ששונה דין פירות האילן שמעשרותיהן מדאורייתא (ורמב"ם הלכות תרומות ב, א), מדין החרובים שחייב המעשר הוא מדרבנן. ואם נאמר שגם בלשון הרמב"ם המינוחים חנטה ועונת המעשר שווים, במה שונה דין החרובים מדין שאר פירות האילן?

כמו כן, אפשר גם להוכיח מהרמב"ם בהל' תמידין ומוספין ז, כ, שהמינוח חנטה בלשון הרמב"ם מציין תחילת היווצרות הפרי, ולדעתו אין החנטה קובעת, אלא עונת המעשר — כמוסבר לעיל (שם):

וכן תבואה שהיתה בקרקע **וחנטו עליה או הנצו עליה** שלה
כשהביאו שתי הלחם הרי זה ספק אם הנצת העליון או חנטתן
כמו השרשה והותרה להביא ממנה מנחות...

חנטת העלים מקבילה להנצת העלים דהיינו תחילת הופעתן.

ואמנם בשו"ת מלבושי יו"ט (שם) מוכיח דבריו מלשון הרמב"ם בהל' ביכורים ב, יט: "...יורד אדם לתוך שדהו... ואעפ"י שעדיין **לא בשלו כל צרכן**" ולכאורה משמע שצריך שהפרי יגיע עכ"פ לעונת המעשר. אלא שאפשר לדחות ראיה זו, עפ"י דברי הגרי"ז הלוי (חידושי הגרי"ז תמורה ד ע"א ד"ה בגמ' משום) שהרמב"ם השתמש בלשון זו לאפוקי מדעת ר' שמעון (ביכורים ג, א) שצריך

ביכורים בשנה השביעית

קריאת שם פעם נוספת על תוספת הגידול מעת חנטת הפרי ועד הבשלת הפרי.²⁰

3. זמן חלות הביכורים וזמן חלות קדושת שביעית

יוצא אם כן, שיש מחלוקת מתי חלה קדושת ביכורים. מדברי הירושלמי, חלה קדושת הביכורים משעת שהפירות הם בוסר. לדעת התוי"ט חל קדושת ביכורים אפילו כאשר הפירות הם סמדר לפני היותם פרי או אפי' משעת חנטה, ולדעת הגר"א מסתפק בכך הירושלמי; וכן הסיקו משנ"ר (שם) ומקדש דוד (שם).

לעניין שביעית²¹ נחלקו אם חלה קדושת שביעית מדאורייתא כאשר הפרי הוא בוסר או סמדר²² או שמא רק כאשר הוא מגיע לעונת המעשר.²³ לשיטת המלבושי יו"ט ייתכן אפילו שחלות קדושת שביעית תקדם לחלות הביכורים, שכן מפורש בגמ' פסחים נב ע"ב שאסור להפסיד פירות שביעית משעת הבוסר, וכן פסק הרמב"ם הל' שמיטה ויובל ה', יז, ולעומת זאת חלות הביכורים היא בעונת המעשר.

כאמור לרוב השיטות חלות הביכורים היא כשהפרי מגיע לשלב בוסר או סמדר, ויש אומרים אף בעת החנטה. אם נאמר שקדושת שביעית היא משעת עונת המעשר, אליבא דכו"ע הביכורים חלים לפני השביעית. אם נאמר שקדושת שביעית משעת בוסר או סמדר אזי הביכורים וקדושת שביעית חלים בעת ובעונה אחת כאשר הפרי מגיע לשלב של סמדר או בוסר. אמנם ייתכן שבעוד ששביעית חלה לדעת רבנן דר' יוסי בעת שנחשב

20. עי' בדברי האבן עזרא שהבאנו לעיל וייתכן שיש לדחות את מה שכתבנו בהסברת הרמב"ם שכן אולי הרמב"ם כתב "ואעפ"י שעדיין לא בשלו כל צרכן" כי בלשון ישמעאל הפגין הם שלב הקרוב להבשלה.

21. עי' במאמרי: "דילול אפרסקים", התורה והארץ, כפר דרום תשס"א, חלק ו עמ' 199-201.
22. חזו"א שביעית סי' כ ס"ק כב, תורת הארץ (פ"ח סי' סג-סה), קהילות יעקב (זרעים סי' ט) עפ"י הגמ' פסחים נב ע"ב, וברכות לו ע"ב.

23. ר' יהוסף במלאכת שלמה, מעשרות ה', ג; הרב צבי פסח פרנק, הר צבי ח"ב סי' מד; ייתכן שאף המקדש דוד סי' ס ד"ה והנה סוברים שקדושת שביעית מדאורייתא חלה רק כאשר הפרי מגיע לעונת המעשר, ורק מדרבנן אסרו את הפסד הפרי בעודו בוסר.

פרי דהיינו סמדר או בוסר — הביכורים חלים לפני שמוגדר כפרי (כדברי הירושלמי), דהיינו בעת החנטה ולפי"ז תקדם חלות הביכורים לקדושת שביעית.

לפי השיטות שחלות הביכורים קודמת לחלות קדושת שביעית, תיתכן הפרשת ביכורים בשנה השביעית כאשר הפירות עדיין ברשות הבעלים ואינם מופקרים לכל. הגר"מ קליערס (תורת הארץ פ"א אות יט ד"ה ואין) מעיר שאפילו אם נאמר שהביכורים חלים לפני השביעית — אין זה מונע חלות קדושת שביעית, שכן מצאנו בירושלמי בפאה ז, ז: "הנוטע כרם להקדש — פטור מן הערלה ומן הרבעי ומן העוללות, וחייב בשביעית. דין זה נלמד מדרשת ר' זירא בשם ר' יוחנן: "ושבתה הארץ שבת לה' דבר שהיא לה' — שביעית חלה עליו" ומכאן ששביעית חלה על ההקדש. ואמנם הוא דוחה ראיה זו, כי למדנו רק שיש לאכול את הפירות עם ההגבלות החלות על פירות שביעית, אך חובת ההפקר "והשביעית תשמטנה ונטשת" וודאי אינה חלה על ההקדש.

4. ביכור הפרי כשלב המחייב בביכורים

עד עתה עסקנו בשני מושגים: א. השלב בגידול הפרי שבו חלה מצות ביכורים, באופן שמשלב זה אפשר להפריש פרי אחד או כמה פירות ספציפיים לביכורים, ולקרוא עליהם שם ביכורים. ב. השלב בגידול הפרי הקובע את שנת הפרי. נראה שיש מושג שלישי והוא הביכור. **הביכור הוא הופעת הפירות הראשונים של המטע והוא קובע חובה כללית להפריש ביכורים מפירות המטע.** ייתכן אמנם שהביכור שווה מבחינת שלב הגידול לשלב חלות הביכורים (למשל לשיטות שהחנטה קובעת) אך אין הכרח לכך.

לאור זה, יש להבחין בין שתי השאלות של המנחת חינוך שהבאנו לעיל. לגבי השאלה הראשונה שהפירות הם הפקר ואינם שלו, אין די בחלות כללית של חובת הביכורים על פירות השדה, אלא צריך קריאת שם וייחוד פירות מסוימים לביכורים. לעומת זאת, לגבי השאלה השניה די בכך שיש חלות כללית של הביכורים הקודמת לחלות קדושת שביעית, שכן החשש שמא ייטמאו הפירות והחשש שיישרפו עשוי רק למנוע את חלות חובת הביכורים, אך לאחר שזו חלה — חייב בביכורים.

ביכורים בשנה השביעית

ביכור הפרי, הוא ההופעה הראשונה של הפרי במטע, וחלה חובה כללית של הבאת הביכורים, אף שבוודאי אין החובה מיוחדת לפירות מסוימים עד ההפרשה וקריאת השם. וכך כותב המשנה ראשונה בביכורים א, ו:

יבש המעיין... מביא ואינו קורא — וצריך טעם אי דיינת ליה כמו שאין לו קרקע — מהבאה נמי ליפטר, כיוון דקודם הפרשה יבש ונקצץ כמ"ש הר"ב א"כ בשעת הפרשה — אין לו קרקע?! **ושמא בשעת הביכור חייל חיובא מקמי הפרשה נמי...**"

כתב הרמב"ם בהל' ביכורים ב, טו:

המוכר שדהו לעכו"ם וחזר ולקחה ממנו הרי זה מביא ממנה בכורים מן התורה, שאינה נפקעת מן המצוה בקנין העכו"ם כמו שביארנו.

השגת הראב"ד: המוכר שדהו לעכו"ם וכו'. א"א אע"פ שבכרו ברשות העכו"ם.

הרדב"ז (לרמב"ם שם) מסביר שהרמב"ם אינו חולק על הראב"ד, וסובר שאף במקרה שהפירות ביכרו ביד הגוי — חייב בביכורים מפני שאין קניין לגוי.²⁴ המהרי"ק והכס"מ מבארים שאם ביכרו ביד הגוי — פטור מן הביכורים כמו שפירות פטורים מתרומות ומעשרות אם נתמרחו ע"י גוי. אמנם הם כותבים שלא ברור שיש להשוות בין הביכור לבין גמר מלאכה, וייתכן שרק גמר מלאכה ע"י גוי פוטר מתרו"מ, אך ביכור בידי גוי אינו פוטר מן הביכורים. נמצא שהמחלוקת בין הרמב"ם לראב"ד, וכן המחלוקת בין פרשני הרמב"ם היא בשאלת היחס של חיוב הביכורים בעוד הפירות גדלים אצל הגוי כי "אין קניין לגוי" לפטור בגלל שהביכור היה ביד הגוי. אך לדעת כולם נראה שביכור הפירות אצל ישראל גורם חיוב כללי של הבאת הביכורים מפירות המטע.

בנוסף יש לציין שהראשונים שגורסים במשנה בגיטין ד, ט כג' ר"ח: "הלוקח מביא ביכורים מפני תיקון העולם", ולא כג' רש"י "ומביא" סוברים כשיטת הראב"ד, ולדעתם באה המשנה ללמדנו שהלוקח מביא את הביכורים אף

24. וכן מסביר החזו"א (שביעית סי' א ס"ק ג ד"ה והא) את דעת הרמב"ם.

הרב יואל פרידמן

שרוב הגידול היה ביד הגוי. כלומר אף שבשעת ה"ביכור" היה הפרי ביד הגוי — חייב בביכורים.²⁵

דעה חולקת מצאנו ברשב"א המובא בתוס' ב"ב פא ע"א ד"ה ההוא. ביכור הפרי אינו שלב שגורם חיוב ביכורים. הרשב"א סובר שמצות הביכורים היא חובת הגוף ואינה חובת הקרקע או הפירות, וכראיה לדבריו הוא מביא את המשנה בביכורים ג, א:

ועוד מדלא חייב תרומה ומעשר עד שיתמרח בכרי מוכח שהחיוב תלוי בפירות לפי שלא הגיע עדיין זמן חיובן אבל בכורים ודאי חובת הגוף נינהו כע"ז דילפינן מינייהו בקדושין שאין החיוב תלוי בפירות אלא באדם ואפ"ל בעודן באילן מתחייב כדתנן במסכת בכורים כיצד מפרישין בכורים יורד אדם לתוך שדהו ורואה תאנה שביכרה אשכול שביכר קושרו בגמי ואומר הרי אלו בכורים...

אם נאמר שהביכור של הפרי גורם חיוב ביכורים על המטע, נמצא שחובה זו היא חובה שחלה על הקרקע או על הפירות. בתרו"מ, החיוב תלוי בפירות ולכן יש שלב בגידול הפרי שמחייב (מירוח של הכרי). בביכורים האדם יכול להפריש ולקרוא שם כשהפרי מחובר, ועדיין לא נגמר גידולו. יש א"כ לומר לדעת הרשב"א, שהביכור אינו גורם את חיוב הביכורים, אלא הכל תלוי בהפרשה ובקריאת שם ביכורים ע"י האדם.

בהקשר לביכורים בשביעית כותב האבני נזר (יו"ד סי' תמה) שהביכור של הפרי קובע את חיוב הביכורים על המטע. הוא משווה בין הפטור מביכורים כאשר הפירות היו ביד הגוי לבין הפטור מביכורים בשביעית. כשהפירות ביכרו ביד הגוי — פטור מן הביכורים, לדעת הרמב"ם (עי' לעיל), כך יש לפטור

25. כשיטה זו סוברים: רי"ף (גיטין דף כד ע"ב מדפי הרי"ף), ר"ת (תוס' גיטין שם ד"ה לוקח), רמב"ן גיטין מז ע"א ד"ה גירסת ר"ח, בעל המאור (המאור הגדול, דפי הרי"ף שם) והוא מציין שם בפירוש "וקמ"ל אעפ"י שבכרו וכל גדלתן היתה ברשות עובד כוכבים — לא מפקעי מביכורים", ר"ן (דפי הרי"ף שם, ד"ה לוקח), רמ"ה (הוצ' מכון אופק, גיטין שם, ד"ה מתני' המוכר), מאירי (גיטין שם), ר' קרשקש (חי' הריטב"א, הוצ' מוסה"ק, גיטין שם ד"ה מתני').

ביכורים בשנה השביעית

מן הביכורים פירות שביעית, שכן בשעת הביכור הפירות היו הפקר. אמנם אפשר לדחות את דבריו כי לא ברור שזוהי דעתו של הרמב"ם, ובנוסף ייתכן שההפקר חל לאחר שכבר חייב בביכורים וכדלעיל.

אמנם הגר"מ קליערס (תורת הארץ שם) מעלה טענה נוספת על הסברו של הגרצ"פ פראנק, כי כאמור ייתכן ששביעית חלה על ההקדש ובצורה דומה תחול שביעית על הביכורים, נמצא שבשעת הבאה אין הוא מביא פירות שלו. אף אם לא נאמר כן, אין קדושת ביכורים על הפירות עד שייכנסו לירושלים (רמב"ם הלכות ביכורים ג, א-ב) או עד שייכנסו הפירות לעזרה (ר"ש ביכורים ב, א).

ג. בעלות על הקרקע ועל הפירות

1. בעלות על הקרקע

הרב חיים בן עטר, אור החיים הקדוש (דברים כו, ב) פירש את הפסוק "אשר ה' אלקיך נותן לך...": "לפי ששייר ה' לו חלק בארץ והוא שנת השמיטה דכתיב ובשנה השביעית וגו' שבת לה' — לזה בא דברו הטוב שאינו מצווה אלא על הזמן הנתונה לך, שהם ו' שנים; אבל שנת השמיטה אין בה הבאת ביכורים לפי שאינם שלו אלא מופקרת לכל". לפי פירושו המילים "אשר ה' אלקיך נותן לך" מתייחסים ל"ארץ" ולא לפירות. כלומר לנאמר לפני כן "אשר תביא מארצך" ולא לתחילת הפסוק "ולקחת מראשית כל פרי האדמה".²⁶ אלא שיש להקשות שאין הקרקע מופקרת אלא ההפקר

26. הרי"מ חרל"פ, שו"ת בית זבול, חלק ג סי' מא מפרש שפירוש הפסוק תלוי במחלוקת אם מקרא נדרש לפניו או גם לפני פניו (עי' זבחים כד ע"ב; שבת לב ע"ב). ד"ר אליהו נתנאל (אלון שבות) אמר לי בע"פ שאפשר להבין את פשט הפסוק עפ"י הטעמים. בפסוק נאמר "ולקחת מראשית כל פרי האדמה" ומעל "האדמה" בא טעם רביעי, שהוא טעם מפסיק. בהמשך הפס' "אשר תביא מארצך אשר ה' אלקיך נתן לך", מתחת למילה "ארצך" בא טעם תביר, שאף הוא טעם מפסיק, אך הוא מפסיק פחות מהטעם רביעי. ע"כ המשפט "אשר תביא מארצך אשר ה' אלקיך נתן לך" הוא משפט מוסגר, והמילים "אשר ה' אלקיך נתן לך" מתייחסים אליו. ובאמת בס' גור אריה (מהר"ל מפראג על

מתייחס רק לפירות הגדלים בשביעית והקרקע עצמה נשארת רכוש הבעלים, ולכל היותר הקרקע עצמה מופקרת רק לעניין איסוף הפירות בלבד כמבואר בגמ' (נדריים מב ע"ב) וברמב"ם (הל' שמיטה ויובל ד, כד; הל' נדריים ו, יג). ואמנם הרב קלמן כהנא, השביעית והביכורים, חקר ועיון ח"ד, הוצ' המכון לחקר החקלאות עפ"י ההלכה, תשמ"א, עמ' קמו הערה ז, מסביר שכוונת אור החיים לפרש שהנאמר "אשר ה' אלקיך נתן לך" מתייחס ל"פרי האדמה". ולא נראה כן כי דבריו בס' דברים (שם) נמשכים מהסברת טעם השמיטה (אור החיים, ויקרא כה, ד) : "אכן נתכוון ה' לומר סמוך לזכרון הנתינה להם שיוור לה' בארץ, והוא אומרו אני נתן ולא מתנה חלוטה אלא ושביתה וגו' לה'..." — כלומר הארץ לה' היא בשנת השמיטה ואינה של עם ישראל, ולכן ושביתה הארץ, אך מאידך אין אנו מצוים להביא את הביכורים.

האחרונים הסבירו הסבר נוסף, שאמנם בעל השדה אינו בעלים על הפירות כי הם מופקרים ועומדים, אך יש אפשרות להתחייב בביכורים אם הבעלים יזכה מן ההפקר.²⁷ נקודת המוצא של התשובה, שכדי להתחייב בביכורים צריך הן בעלות על הקרקע והן בעלות על הפירות.

העובדה שצריך בעלות על הקרקע, כדי להתחייב בביכורים באה לידי ביטוי בהרבה הלכות, כגון הנוטע לתוך שלו והבריך לתוך של יחיד וכו' — אינו מביא את הביכורים, שנאמר "ראשית ביכורי אדמתך" — עד שיהו כל הגידולין מאדמתך (ביכורים א, א-ב). כן הוא גם לגבי נוטע אילן הסמוך למיצר, שאינו מביא את הביכורים כי "בעינין אשר תביא מארצך" (רש"י ב"ב כו ע"ב ד"ה ואין מביאין, ועי' רש"י ב"ב פא ע"ב ד"ה מאי טעמא). גם

פירוש רש"י, שמות כג, יט) כשמסביר שדברי רש"י הם טעות סופר — טענתו היא שהפירות אינם שלו, וכראיה מביא את הפסוק מדברים כו, י: 'וְעֵתָהּ הִנֵּה הִבֵּאתִי אֶת רִאשִׁית פְּרֵי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לִּי...". האמור בפרשת מקרא ביכורים, אף שבוודאי אפשר לדחות ולהבחין בין חובת ההבאה לבין מקרא הביכורים.

27. מותר לקצור מעט, עי' רמב"ם הל' שמיטה ויובל ד, א. יש מהאחרונים שהגדירו "מעט" היינו שיעור אכילה, ויש שהגדירו מזון ג' סעודות, עיין שבת הארץ, הוצאת מכון התורה והארץ, פ"ד ה"א אות ד. ולנד"ד אין לזה נפ"מ שכן חובת הביכורים היא בכלשהו.

ביכורים בשנה השביעית

הרמב"ם פסק כן בהלכות ביכורים (ב, י-יג), ואף שהראב"ד השיג עליו בהקשר לקונה שלושה אילנות מפני שהבין בדבריו שבמקרה זה חייב בביכורים גם אם אין לו קרקע, כבר הסבירו פרשני הרמב"ם (מהרי"ק, רדב"ז וכס"מ) שמעולם לא עלה על דעת הרמב"ם לחייב קונה שלושה אילנות בביכורים, כשאינו בעלים על הקרקע.

הצורך בבעלות על הקרקע מפורש הוא גם בגמ' ב"ב פא ע"ב, שמסבירה את ההו"א של ר' מאיר שאף הלוקח פירות מן השוק — חייב בביכורים. הגמ' מקשה על הו"א זו:

"והא כתיב: אשר תביא מארצך (דברים כו, ב)!! — ההוא למעוטי חוצה לארץ.

והא כתיב: אדמתך (שמות כג, יט)!! למעוטי אדמת עכו"ם.

והכתיב: אשר נתת לי (דברים שם, י)!! — דיהבת לי זוזי וזבני בהו (וה' נתן לי כסף לקנות פירות מן השוק)".

במסקנה הגמ' דוחה הו"א זו, ואלבא דכו"ע צריך בעלות על הקרקע כדי להתחייב בביכורים.

אף על פי כן, נראה שאין צורך בבעלות גמורה על הקרקע כדי להתחייב בביכורים וכדלהלן.

מחד הגמ' ב"ב (שם) מסבירה את מחלוקת ר"מ ורבנן בהקשר לקונה אילנות (ביכורים פ"א מי"א): "הקונה שלשה אילנות בתוך של חברו מביא וקורא ר' מאיר אומר אפילו שנים קנה אילן וקרקעו מביא וקורא ...". מתבאר שר"מ הסתפק שמא אף הקונה אילן אחד — נחשב שקנה את הקרקע יחד עם האילן. רבנן הסתפקו שמא הקונה שני אילנות — נחשב שקנה את הקרקע, וכן פסק הרמב"ם הל' ביכורים ד, ד). ולהלכה הקונה אילן אחד — אינו מביא ביכורים "לפי שאין לו קרקע" (רמב"ם שם ב, יג). מאידך אנו נוקטים שקניין פירות — לאו כקניין הגוף (יבמות לו ע"ב, רמב"ם הל' ביכורים ד, ו), אך במקרה זה מביא את הביכורים אף שאינו קורא את פרשת הביכורים.²⁸ במה שונה

28. עי' גיטין מז ע"ב שהמחלוקת בין ר' יוחנן לריש לקיש אם קניין פירות כקניין הגוף היא רק בהקשר לקריאה אך לכו"ע מביא את הביכורים, וכן הוא בירושלמי גיטין סוף פ"ד.

הרב יואל פרידמן

הבעלות באילן אחד מהבעלות בקונה קרקע לפירותיה (קניין פירות)? מסביר הר"ש (ביכורים א, ו וכן רא"ש ביכורים שם) שגם למ"ד קניין פירות — לאו כקניין הגוף, רמת הבעלות בקניין קרקע לפירותיה הרבה יותר רחבה מאשר בקונה אילן אחד. כשקונה את הקרקע לפירותיה, יש לו בעלות וכל זכות שימוש מהקרקע, וכדברי הר"ש: "כשהקרקע קנוי לפירות לכל מה שירצה ואפילו לאוקומי בה חיותא ולמשטח בה פירי...". לעומת זאת, כשקונה אילן אחד, יש לו בעלות רק לשם אכילת הפירות בלבד.

התוס' בב"ב כז ע"א ד"ה לא, בתירוצם הראשון, מגדירים את היתרון ברמת הבעלות של הקונה קרקע לפירותיה על הקונה אילן אחד, אינו מבחינת איכות הבעלות אלא מבחינת זמן הבעלות. הבעלות של הקונה קרקע לפירותיה, מוגבלת היא אמנם בזמן, אך היא אינה תלויה בגורמים חיצוניים. בעלות הקונה אילן אחד תלויה בקיום העץ, שכן אם יתייבש העץ פוקעת בעלותו לגמרי.

נמצאנו למדים הן מדברי הר"ש והן מדברי התוס', שחיוב הביכורים תלוי בבעלות על הקרקע, אך די בבעלות מוגבלת על הקרקע, אם זה מבחינת איכות הבעלות ואם זה מבחינת זמן הבעלות.

האחרונים שואלים אם קניין פירות — לאו כקניין הגוף דמי, דהיינו שאין הלוקח בעלים גמורים על הקרקע, מדוע הוא מביא ביכורים?

הפני יהושע בגיטין שם ד"ה ר"ל מסביר שיש הבדל בין ההבאה לבין הקריאה. הפסוק שמתייחס להבאה הוא: "ולקחת מראשית כל פרי האדמה אשר תביא מארצך (ודברים כו, ב). לעומתו הפסוק שמתייחס לקריאה הוא: "וענית ואמרת... ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתתה לי..." (ודברים שם, י). אמנם לריש לקיש קניין פירות — לאו כקניין הגוף, דהיינו שאין לו בעלות על גוף הקרקע, ומ"מ בוודאי יש לו בעלות על הקרקע לגידול הפירות, ולכן נכלל ב"אשר תביא מארצך". לגבי הקריאה יש צורך בבעלות יותר רחבה ומעמיקה, ובעלות על הקרקע לפירותיה — אינה בכלל "האדמה אשר נתתה לי". ויש להסביר את דבריו עפ"י הירושלמי בערלה א, ב שהנוטע בבית חייב בערלה מפני שבית נחשב "ארץ" ("כי תבואו אל הארץ") ולעומת זאת פטור מן המעשרות כי בית אינו "שדה" ("היוצא השדה"). מכאן שהמושג "ארץ" הוא רחב והוא כולל בתוכו אף את הבית לעומת ה"שדה" שהיא מושג ספציפי ולכן

ביכורים בשנה השביעית

אין הבית בכללו. גם בנדוננו "ארצד" כולל כל סוג של בעלות ואף קניין הקרקע לפירותיו, אך "אדמתד" הוא מושג מצומצם יותר וכולל רק בעלות ממשית של קניין גוף הקרקע.

ההסבר צ"ע, מאחר שבירושלמי ביכורים א, א מבואר שהנוטע לתוך שלו והבריך לתוך של יחיד, וכן דוגמאות אחרות בהם החסרון שהפירות לא גדלו בקרקע שלו, והמשנה מביאה סמך לדין שאין חובת הבאה של הביכורים במקרה זה מן הפסוק "ביכורי אדמתד" – שיהו כל הגידולין מאדמתד.

כאמור נקודת המוצא של התשובה שיש לבעלים בעלות על הקרקע, ויש לברר האם אין ההפקר מתייחס כלל לקרקע. המשנה בנדריס ד, ה: "המודר הנאה מחבירו... ובשביעית אינו יורד לתוך שדהו אבל אוכל הוא מן הנוטות..." ושואלת הגמ' בנדריס מב ע"ב: "ובשביעית – אין יורד לתוך שדהו כו'. מאי שנא דאוכל מן הנוטות? דפירי דהפקירא אינון, ארעא נמי אפקרה!". ומפרש הר"ן: "ארעא נמי רחמנא אפקריה – כלומר ללקיטת הפירות ולמה לא ירד לתוכה ללקוט פירותיה?" וכן פסק הרמב"ם הל' נדריס ו, יג וועי' הל' שמיטה ויובל ד, כד). כלומר שההפקר מתייחס גם לקרקע, וא"כ אולי נאמר שבשנה השביעית אין לבעלים בעלות על הקרקע לפירותיה! ואמנם נראה שזכות השימוש של כל אחד מישראל בקרקע, שמיועדת ללקיחת הפירות אינה מוגדרת כבעלות על הקרקע לפירותיה, שכן בעלות הקרקע לפירותיה – משמעותה כל זכויות השימוש בקרקע לגידול הפירות. וכיוון שבנדון דידן כל אחד מישראל רשאי להיכנס לקרקע רק לשם קטיפת הפירות, נמצא שהבעלים החוקיים של הקרקע לא השתנו בשנה השביעית.

ואולי תלוי הדבר במחלוקת בין המהרי"ל דיסקין לבין הרב קוק בדין אוקמי פירא.²⁹ המהרי"ל דיסקין קונ"א אות רנט, כתב שמותר לעשות מלאכות דרבנן לאוקמי פירא, והוא מטעים היתר זה כך: "ואיך שרינן להאי עבודת קרקע משום פירי דלאו דליה? אך י"ל דהאי כיוון דכתב קרא אביוני עמך... א"כ חשיבי הני פירי דשייכי לכלל ישראל". ומתאימים הדברים למה שכתב הרמב"ם בפירושו המשנה שביעית ד, י שאיסור הפסד פירות שביעית הוא מפני

29. עי' שבת הארץ, כפר דרום: מכון התורה והארץ, תשנ"ד, פ"א ה"ה אות טז.

שבכך גוזל את הרבים.³⁰ ולפי"ז יש לציבור בעלות על הקרקע ומותר לנציג הציבור לעשות מלאכות בקרקע ובאילן לקיום הפירות, ואולי נחשב הדבר בעלות על הקרקע לפירותיה.³¹ לעומת זאת דעת הרב קוק זצ"ל (שבת הארץ הוצאת מכון התורה והארץ, פ"א ה"ה אות טז, הערה 86) היא שיש איסור מוחלט לעשות מלאכות לקיום הפירות, כיוון שהם מופקדים. לדעתו הציבור אינו בעלים על הקרקע, וזכות השימוש של היחיד מצטמצמת לכניסה לקרקע לשם קטיף הפירות בלבד.

2. בעלות על הפירות

הר"מ קליערס, תורת הארץ חלק א, פ"א אות י, יז, יח, מעלה אפשרות שצריך בעלות על הקרקע כדי להתחייב בביכורים **אך אין צורך בבעלות על הפירות**. לאור הנ"ל הוא מסביר את דברי רש"י שחייב בביכורים בשביעית, שכן אף שהפירות הם הפקר, אין זה מעכב את חובת הבאת הביכורים. הוא דוחה אפשרות זו, שכן נאמר מפורשות בירושלמי בביכורים א, ו: "מכר לו פירות שייר לו קרקע, המוכר אינו יכול להביא שאין לו פירות..." — נמצא שאי אפשר להביא את הביכורים אם אינו בעלים של הפירות, וגם אם ישאל את הפירות מהקונה או יבקש ממנו רשות — אינו יכול להביא את הביכורים; וכן פסק הרמב"ם הל' ביכורים ב, יד.³²

לאור הנ"ל מציעים האחרונים³³ שחיוב הביכורים חל על הפירות של בעל הקרקע לאחר שזכה בהם מן ההפקר.

30. ועי' מה שכתב הגר"ש ישראלי, התורה והארץ, כפר דרום תשנ"ז, חלק ג, עמ' 102-104.
31. הגר"ח"ז גרוסברג והגר"ש ישראלי נחלקו (ס' התורה והמדינה תשי"ח-תשי"ט ח"ט-ח"י, עמ' שמו-שנה) האם אוקמי פירא מותר טרם יציאת הפרי, ואף שהגר"ש ישראלי אוסר, מ"מ הוא משתמש בסברה המובאת בגוף המאמר שהציבור נחשב בעלים על הפירות, ולכן התיר לעשות מלאכות לאוקמי פירא במסגרת אוצר בי"ד. עיין בספרו חוות בנימין חלק ג עמ' תרכה.

32. בס' תורת הארץ כותב שאולי יש לחלק בין פירות שביעית לבין מכירת הפירות, שכן בידו לזכות בפירות השביעית שהם הפקר.

33. ס' תורת הארץ פ"א אות כא; תורת זרעים ביכורים פ"א מ"ו ד"ה והנה לעניין.

ביכורים בשנה השביעית

יש לברר מאיזה שלב בגידול צריך להיות בעלים על הפירות או שמא אין חשיבות לגידול ודי בכך שבשעת הבאת הביכורים, המביא יהיה גם בעלים על הקרקע וגם בעלים על הפירות. התייחסות לכך מצאנו בירושלמי ביכורים ב, ו:

רבי בון בר כהנא בעא קומי רבי אילא מכר לו שדה בקמתה — הלוקח, מהו שיביא ממנה ביכורים? **אמר ליה: למה לאו. עד כדון לחה אפילו יבישה! אמר ליה: אפילו יבישה אפילו קצורה! מעתה, אפילו חיטין — כן אנו אומרים: הלוקח מן השוק — מביא ביכורין? פשיטא הדא מילתא מכר לו פירות ושייר לו קרקע המוכר אינו יכול להביא שאין לו פירות....**

ר' בון שואל את ר' אילא האם יש חובה להביא ביכורים כאשר קונה שדה חיטה באמצע גידולה. עונה ר' אילא שבמקרה זה, בוודאי חייב בביכורים. שוב שואל ר' בון מה הדין כאשר החיטים הם בסוף גידולם או בשלב של התייבשות? יש לציין ששאלת ר' בון מתייחסת לחיטה שעדיין מחוברת לקרקע. על כך עונה ר' אילא **שיש חובת הבאת ביכורים הן במקרה שקונה את החיטה שהתייבשה והן במקרה שחיטה זו קצורה כבר ואינה מחוברת עוד לקרקע.** ע"כ שואל ר' בון: מעתה, אפילו חיטין — כן אנו אומרים: הלוקח מן השוק — מביא ביכורין? כלומר שלפי זה נאמר שאף אם קונה חיטה בשוק יתחייב בביכורים, והגמ' מוכיחה שבכה"ג פטור מפני שאינו בעלים על הקרקע. כך פירש הפני משה.³⁴ מסקנת הגמ' לפי זה, שאם קנה חיטים בשוק, והוא גם

34. אלא שלדעתו הקושיה האחרונה של הגמ' אינה מובנת, שכן מדוע נסיק ממקרה שבעל הקרקע גם קנה את הפירות לאחר הקטיף למקרה שקונה חיטים בשוק בלא שהוא גם בעלים על הקרקע? ואולי יש לומר שסברת הגמ' שאם די בבעלות על הפירות גם בשלב שהפירות אינם קשורים עוד לקרקע, אין משמעות לבעלות על הקרקע. ואמנם יש לציין שגם חובת הפרשת תרומות ומעשרות היא בעת גמר המלאכה, כאשר החיטה כבר קצורה ואעפ"כ מדאורייתא החובה היא על הבעלים של השדה בלבד, ורק מדרבנן חייבו גם את הלוקח. ועל' בפירוש שדה יהושע שמבחין בין חיטה קצורה שעדיין היא חלק מן השדה לחיטה מן השוק שאין לה שום קשר לקרקע.

הרב יואל פרידמן

בעלים על הקרקע שעליה גדלו החיטים — חייב בהבאת ביכורים. וכן פסק הרמב"ם הל' ביכורים ב, יד:

הלוקח פירות תלושין ולקח הקרקע **הרי זה מביא בכורים** שהרי יש לו קרקע ופירותיה, מכר לו פירות חוץ מן הקרקע אפילו מחוברים, מוכר אינו מביא שהרי אין לו פירות ולוקח אינו מביא שהרי אין לו קרקע, חזר המוכר ולקח הפירות מן הלוקח הרי זה מביא שהרי יש לו קרקע ופירותיה.

הגר"א (בפירושו לירושלמי שם) מסביר את הירושלמי בצורה שונה והוא משנה את הגירסא של הדפוסים:

רבי בון בר כהנא בעא קומי רבי אילא מכר לו שדה בקמתה — הלוקח, מהו שיביא ממנה ביכורים? אמר ליה: למה לאו. עד כדון לחה אפילו יבישה! **אמר ליה: אפילו יבישה. מעתה אפילו קצורה:** אפילו חיטין — כן אנו אומרים: הלוקח מן השוק — מביא ביכורין? פשיטא הדא מילתא מכר לו פירות ושייר לו קרקע... חזר ולקח ממנו? נשמענא מן הדא נתן לה קדשים...

לדעתו רק אם מכר לו שדה כשהחיטה מחוברת לקרקע — מביא ביכורים, זאת אף אם החיטה בסוף הגידול, במצב של התייבשות. "מעתה אפילו קצורה?" אינו בלשון נחותא אלא בתמיה, ולפי"ז אם החיטה קצורה — אינו מביא ביכורים כמו שאין מביאים ביכורים מן החיטים שבשוק. הגר"א גם מוכיח דבריו מהמשך הסגיא, שכן הירושלמי מברר: "חזר ולקח ממנו?" ולפי הסברו של הרמב"ם, לאחר שהגמ' הסיקה שהקונה פירות בשוק חייב בביכורים אם הוא קנה גם את הקרקע, אין צורך לברר דין ביכורים במקרה שבעל הקרקע עצמו חוזר וקונה מהלוקח את הפירות!

הגמ' בגיטין מז ע"ב מקשה על ר' יוחנן הסובר שקניין פירות כקניין הגוף:

איתיביה: היה בא בדרך וביכורי אשתו בידו, ושמע שמתה אשתו — מביא וקורא; מתה אין, לא מתה לא!

ושאלו תוס' שהגמ' יכלה ליישב, שהבעל אינו מביא ביכורים בעודה בחיים במקרה שהאשה לא זיכתה את הפירות לבעל. התוס' ד"ה מתה [תירוץ שני], וכן התוס' רא"ש משיבים:

ביכורים בשנה השביעית

ועוד דהוה ליה כקונה פירות בשוק ואח"כ קנה שדה **דאינו קורא** כדאמרי' **במסכת בכורים** (פ"א) אבל לריש לקיש שהיו לו פירות תחילה אתי שפיר דבמתה מביא וקורא כיון דמעיקרא אגיד בה לפירות.

כלומר שאילו היה מדובר במקרה שהאשה לא זיכתה לבעל — גם אם מתה לא היה קורא, שכן "הו"ל כקונה פירות בשוק ואח"כ קנה קרקע דאינו קורא". ראיית התוס' לדין זה — מס' ביכורים פ"א ועי' בהגהות מהר"ב רנשבורג שהכוונה לירושלמי הנ"ל.

הגאון ר' משה בצלאל רנשבורג מוסיף הערה נוספת, ומציין שהרמב"ם (הל' ביכורים שם) כתב רק "הלוקח פירות תלושין ולקח הקרקע הרי זה **מביא** בכורים" ולא התייחס לקריאה, וכן התוס' כתבו רק שהקונה פירות בשוק — אינו קורא. כלומר שהרמב"ם והתוס' לא נחלקו מעולם בדין לוקח פירות מן השוק, וגם הרמב"ם יוכל לתרץ כתירוץ התוס' שאין מדובר בגמ' (גיטין שם) במקרה שלא זיכתה האשה את הפירות לבעל, שאילו היה כן, גם במקרה של מתה — לא היה הבעל קורא את הפרשה. אלא שלענ"ד אין זה מסתבר בפירוש הרמב"ם ואף לא בפירוש התוס'. לדעת הרמב"ם ברור שהקונה פירות בשוק כשהקונה הוא גם בעלים על הקרקע, מביא את הביכורים ואף קורא את הפרשה. הרמב"ם נקט בלשון "מביא" וכלל בלשון זו גם את הקריאה, וכבר כתב מרכבת המשנה (בהלכה קודמת, הי"ג): "דכל מביא שבפרק זה (פ"ב) מביא וקורא, ואותן שמביא ואינו קורא — עשה להן רבנו מדור בפני עצמו בפ"ד מהלכות ביכורים...".³⁵ וכן לדעת התוס' ברור שהלוקח חיטים מן השוק, אינו מביא ביכורים כלל, ונקט בלשון "אינו קורא" שכן מתייחס לסוגיית הבבלי שדנה במחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש האם בקניין פירות קורא אם לאו. המחלוקת בין הרמב"ם לבין התוס' נובעת מהבדלי הפרשנות בירושלמי כנ"ל

35. עי' הלכה יא: נתן לו חברו רשות — מביא ביכורים, והשיג הראב"ד שמביא וקורא, ועי' מהרי"ק שהרמב"ם מסכים עם הראב"ד כמבואר בירושלמי. בהלכה יג: קנה אילן וקרקעו — מביא, הכוונה שגם קורא שכן הוא בעלים על העץ ועל הקרקע, וכ"כ מהרי"ק. וכן בסוף הלכה יד: חזר המוכר ולקח פירות מן הלוקח — הרי"ז מביא שהרי יש לו קרקע ופירותיה, בוודאי הכוונה שמביא וקורא.

בפירוש הפני משה ופירוש הגר"א. ואכן הדיון בסוגיא הירושלמית הוא אם חייב בהבאת הביכורים ולא אם יש חובת קריאת הפרשה: "רבי בון בר כהנא בעא קומי רבי אילא מכר לו שדה בקמתה — הלוקח, מהו שיביא ממנה ביכורים?".

נמצא שיש מחלוקת קוטבית בין הרמב"ם לבין התוס' הנובעת מפרשנות הירושלמי עפ"י פירוש הפני משה או עפ"י פירוש הגר"א. אליבא דכו"ע צריך להיות בעלים הן על הקרקע והן על הפירות, השאלה היא ממתי.

היה מקום לומר שלדעת הרמב"ם צריך להיות בעלים עליהם בשעת הבאת הביכורים, לאחר הקטיף, ולדעת הגר"א בשעת ביכור הפירות. ואולי מתאימים דברי הרמב"ם עם ההלכה שלאחר מכן (הט"ו) שחולק על הראב"ד וסובר שאם ביכר ביד הגוי — פטור מן הביכורים (מהרי"ק לרמב"ם שם, ועי' לעיל). אך ברור שגם לדעת הגר"א אין צורך בבעלות על הקרקע והפירות משעת הביכור, שכן הגמ' מסיקה שאם הוא בעל הקרקע ובעל הפירות כשהחיטים עדיין מחוברים, ואפילו הם יבשים — חייב. ולדעתו יש להסביר שיש משמעות לבעלות על הקרקע יחד עם בעלות על הפירות רק אם שתי הבעלויות הן בזמן שלא נגמר הגידול, כדי שייחשב "ביכורי אדמתך" — גידולי אדמתך. לדעת הרמב"ם אין קשר בין הבעלות על הקרקע לבין הבעלות על הפירות, אלא התנאי למצוה שבשעת ההבאה של הביכורים — המביא יהיה בעלים על הפירות ועל הקרקע.

לאור הדברים הללו, נראה לומר בניגוד למה שכתב בס' תורת זרעים בכורים פ"א מ"ו ד"ה והנה לעניין. בס' תורת זרעים מבאר שהם נחלקו האם ביכורים זהו דין בפירות והיא מצוה התלויה בארץ או שמא מצות הביכורים היא חובת הגוף (עי' תוס' ב"ב פא ע"א ד"ה ההוא). לדעת התוס' מצות ביכורים היא חובת הגוף, היא חובת גברא ואינה חלה על הפירות. לכן כיוון שאותו אדם לא היה הבעלים של הקרקע בהיות הפירות מחוברים, ותנאי המצוה מתקיימים רק כאשר הפירות הם תלושים — לא חוזר ומתחדש חיוב ביכורים, לכן אינו קורא. לדעת הרמב"ם חובת הביכורים כבר חלה על הפירות בהיותם במחובר

ביכורים בשנה השביעית

אצל המוכר. לכן כיוון שכבר חל חיוב ביכורים על הפירות, אם אדם אחר קנה את הפירות וגם את הקרקע, מביא וקורא.³⁶

ולענ"ד נראה שאין אפשרות להעביר את חובת הבאת הביכורים מאדם אחד לחברו, וראיה לכך מהירושלמי ביכורים א, ה: "הפריש בכוריו ואחר כך מכר שדהו מביא ואינו קורא קיימונה בשנתן דעתו למסור משעה ראשונה", אך אם לא נתן דעתו לכך משעה ראשונה – אינו מביא, שכיוון שהתחייב האחד, אינה עוברת חובה זו לאחר. לכן נראה לומר כאמור לעיל, שדעת התוס' שביכורים היא מצוה התלויה בארץ כפירוש ראשון (תוס' ב"ב שם), וחובת הביכורים נקבעת בעת שהפירות מחוברים. לכן הבעלות על הפרי אינה מנותקת מהבעלות על הקרקע, וכדי להתחייב בביכורים צריך להיות בעלים על הפרי ועל הקרקע בזמן הגידול. וייתכן, לדעת הרמב"ם שמצות הביכורים אינה לגמרי מצוה התלויה בארץ, ולכן הכל נקבע בשעת ההבאה ולא בשעת גידול הפרי, ולדעתו די בכך שהגברא יהיה גם בעלים על הפרי וגם בעלים על הקרקע בשעת ההבאה.³⁷

לאור זאת הסבירו האחרונים, ששאלת הביכורים בשביעית תלויה במחלוקת בין הרמב"ם לבין התוס'. כאמור לעיל מסתבר שמי שהיה בעלים על הקרקע במשך שש השנים הוא גם נחשב בעלים על הקרקע בשנה השביעית. את הפירות, התורה הפקירה אך מותר לו לזכות בהם ככל אדם, ולכן לדעת הרמב"ם אינו גרוע ממי שקונה פירות בשוק והוא גם הבעלים של הקרקע, שמביא וקורא. לעומת זאת לדעת התוס' כיוון שהוא לא היה בעלים על הפירות בזמן הגידול – פטור מהבאת הביכורים.

ד. ספיחי שביעית

המהר"ם שיק (מצוה צא אות ב) וכן הגרי"ב ז'לטי בהל' שמיטה ויובל ד, כד כתבו שיש להסביר את המחלוקת אם יש חיוב ביכורים בפירות שביעית

36. סברה דומה כתב הגר"ח גריינימן, ביכורים, חידושים וביאורים סי' ג ס"ק ה ד"ה ונראה.

37. עי' רמב"ם הל' ביכורים ב, א: "ואין הביכורים נוהגין אלא בפני הבית ובארץ ישראל בלבד שנאמר ראשית ביכורי אדמתך תביא בית ה' אלקיך", ואם זו מצוה התלויה בארץ לשם מה צריך פסוק? ועי' בספר המפתח (לרמב"ם שם הוצ' פרנקל).

הרב יואל פרידמן

לאור המחלוקת בין הבית יוסף בשו"ת אבקת רוכל סי' כד, לבין המבי"ט בשו"ת סי' יא, כא אם ההפקר בשביעית הוא אפקעתא דמלכא (מבי"ט) או שמא הוא חובת גברא (ב"י). רש"י (שמות שם) שכותב שיש ביכורים בשביעית יסבור כבית יוסף, וחובת הביכורים תהיה בשביעית במקרה שהבעלים לא הפקירו את הפירות וממילא עדיין נמצאים ברשותו. אלא שלענ"ד קשה לקבל שחובת הביכורים הנלמדת לדעת רש"י מהפסוק "ראשית ביכורי אדמתך" חלה רק כאשר האדם עברייך ועובר על העשה של "והשביעית תשמטנה ונטשתה". בנוסף, מגמת הפרשנים לצמצם את חידושו של הבית יוסף, שכן מפורש בגמ' (ב"מ לט ע"א) שחובת ההפקר היא אפקעתא דמלכא. לכן ביארו, לדעת הבית יוסף שרק לעניין פטור בשביעית מן המעשר צריך פעולה חיובית של הפקר, או שכוונת הבית יוסף הייתה שאם אדם עושה פעולה חיובית המנוגדת להפקר, כגון נועל כרמו וכדו' – אין ההפקר חל, אך בסתמא גם הבית יוסף מודה שההפקר הוא אפקעתא דמלכא; ועי' שבת הארץ (הוצאת מכון התורה והארץ, פ"ד הכ"ד אות ד).